

PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
manyi@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0002-2266-5105

TÉR SZAVUNK EREDETE, JELENTÉSE ÉS SZÁRMAZÉKAI

The origin, meaning, and derived forms of the word “*tér*”

Poreklo, značenje i derivati reči *tér*

Tér szavunk származását illetően a magyar szókészlet ősi rétegébe sorolható. Eredeti alakja feltételezhetően az igenévszók (nomenverbum) kategóriájába tartozott, tehát egyidejűleg rendelkezett főnévi és igei jelentéssel. Ezek azonban később jelentésmegoszláson estek át, a nyelvváltozás során pedig számos új jelentésárgyat fejlesztettek ki. A dolgozat célja a *T-É-R* szóalak jelenleg ismert jelentéseinek kognitív szemantikai feltárása és elemzése, valamint a közöttük fennálló szemantikai viszonyok vizsgálata. Ezzel egyidejűleg megkíséreljük feltérképezni a homonim (névszói és igei jelentésű) szóalakok származékait (képzett szavakat, szóösszetételeket) is, amihez a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet kognitív adaptációját is segítségül hívjuk. A vizsgálandó szó- és kifejezésanyag korpuszát különböző nyomtatott szótárak alapján és a speciális webhelyeken fellelhető nyelvi anyag¹ segítségével állítjuk össze.

Kulcsszavak: a *tér* szó, nomenverbum, kognitív szemantikai interpretáció, gyökök, származékok

¹ Források rövidítése: *ÉrtSz* (Bárczi–Ország 1959–1962); *TESz* (Benkő 1967–1984); *CzF* (Czuczor–Fogarasi 1862–1874); *ÉrtSz+* (Eöry 2007); *ÚESzWeb* (Gerstner 2011–2024); *DCSz* (Kálnási 2005); *EtimSz* (Zaicz 2006).

Bevezető

A magyar szókészlet milliós nagyságrendű halmazát még ma sem könnyű megnyugtatóan rendszerezni. Érvényes ez annak ellenére, hogy immár a 21. század első negyedének vége felé, a számítógépes adatbázisok és mesterséges intelligencia általános térhódításának korában járunk. A szavak élete ennek ellenére még mindig állít kérdőjeleket kutatói elé, még ha egy kiragadott szót is veszünk szemügyre.

A szavak lényege ugyanis éppen az, hogy önmagukban nem tanulmányozhatóak. Valójában csak a rendszer egészében elfoglalt helyük, funkciójuk alapján, kölcsönhatásban ítéelhetjük meg őket, maga a rendszer viszont természetét tekintve folyamatosan lüktető dinamikus viszonyhálózat, amelynek valamely csomópontját képezi a szemlélt szó. Nagy az esélye annak, hogy a megfigyelés pillanatában jellemző vonásai és relációi már meg is változtak, hasonlóan a Heisenberg-féle határozatlansági elv működéséhez, melynek értelmében a *hullám – részecske kettősség* következtében egy részecske helye és impulzusa egyidejűleg nem vizsgálható.

A magyar nyelv rendszere (és ezen belül szókészlete is) egyfolytában ellenáll azoknak a nyelvleírásoknak, formális nyelvelméleteknek, amelyeket az indoeurópai nyelvek tipológiai jellemvonásainak megfelelően alkottak meg. A magyar nyelv agglutinatív természete ugyanis (amelyet a helyesírás szóelemző elve is támogat), sokkal nagyobb mértékben őrzi a szóalakok kompozíciós mechanizmusai révén a jelentés motiváltságát, mint a flektáló nyelvek teszik, sokkal átláthatóbbak benne azok a fonológiai, szemantikai, morfológiai sémák, amelyek alapján a szókészlet hálózati mintázatai is követhetőbbé válnak, s amelyek végső soron a mondatba (és szövegbe) integrálódás szabályait is meghatározzák. A fogalmi sémák uralják lényegében mind a szóalkotást, mind pedig a mondatok/megnyilatkozások szintaktikai-kommunikatív szerkezetét, transzparens fonoszemantikai kompozíciójuk révén motiválva a megértés folyamatát.

Ilyen szempontból pedig a magyar nyelv működése sokkal inkább tetten érhető a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti-módszertani interpretációja révén, mint a saussure-i, illetve chomskyánus absztrakt nyelvfelfogás formális/strukturális/generatív apparátusával.

A funkcionális kognitív paradigma ugyanis lényegében megállapítja a *jelentés* (a kifejezendő tartalom) *elsődlegességét* a kifejező szerkezettel szemben, amelyet a formális/strukturális felfogás viszont primárisnak tekint, továbbá a generatív grammatikusokkal ellentétben a *szintaxist és lexikont* nem külön modulként, hanem *kontinuumként kezdte vizsgálni*, valamint a nyelv önkényes volta helyett leszögezte annak *ikonikus és szimbolikus motiváltságát* (Tolcsvai

Nagy 2021, 15). Ez viszont a magyar nyelv esetében a hangutánzó, hangulatfestő és ikerszavak ikonikusságán túl többek között a hangrendi perspektivizációra is kiterjed, mégpedig a distancia (*ez/az; ilyen/olyan; itt/ott* stb.), az intenzitás (*döng/dong; ringat/rángat* stb.), illetve a dimenzió (*döböz/doboz; külön/kolonc* stb.) jelölésében, a palatális – veláris párok polarizációja révén.

Mindezek kapcsán pedig még a *nyelvspecifikus* jellemzők fontosságát is hangsúlyoznunk kell, ugyanis a nyelv rendszerjellegét a funkcionális kognitív szemlélet „nem csupán az egyetemes és nyelvtipológiai jellemzők kutatásában mutatja be, hanem nyelvspecifikus szinten is. A nyelvtipológiai és egyedi nyelvi különbségeket a megismerésben lehetséges kulturális különbségekkel hozza összefüggésbe” (Tolcsvai Nagy 2013, 57), minek folytán elkezdtek kibontakozni azok a kognitív szemantikai irányzatok, amelyek a nyelvek specifikus vonásait, a bennük rejlő világméretű és jelentéshálózatokat kezdték vizsgálni elsősorban (vö. Bańczerowski 1999).

A kognitív nyelvészet így nem zárja ki annak a nyelvgenetikai módszernek a tarthatóságát sem, amelyet a 19. századi pozitivista alapállású újgrammatikusok, majd a formális/strukturális módszereket követő 20. századi nyelvészeti irányzatok tudománytalannak nyilvánítottak, jóllehet a magyar nyelv szerves működésének lényegére tapintott. Ez pedig a gyökelmélet, amelyet az 1862 és 1874 között készült hatkötetes nagyszótár (*A magyar nyelv szótára*) szerzői, Czuczor Gergely és Fogarasi János alkalmaztak. Kövecses Zoltán szerint:

A kognitív nyelvészet nézőpontjából tekintve Czuczor és Fogarasi legértékesebb hozzájárulása az, hogy feltételeznek egy több mint kétezres „gyök-állományt”, amely a magyar fogalmak rendszerét egy új perspektívából tárja eléink. Ennek újdonsága abban áll, hogy a fogalmak nemcsak egy hierarchikus rendben és mentális keretekbe szerveződve jelennek meg, hanem a gyökök által meghatározott szócsaládokban (vagy szóbokrokban). Az egyes szócsaládokat meghatározó gyökök nagyfokú jelentéstani átláthatóságot kölcsönöznek a magyar fogalmak rendszerének. Ez az intuitíven nagyfokú szemantikai átláthatóság egyik specifikuma lehet a magyar nyelvnek. Viszont további kiterjedt és részletes összehasonlító vizsgálatokra lenne szükség intuíciónk igazolására (Kövecses 2012, 191).

A gyök lényegében egy alaktanilag már tovább nem bontható produktív vagy improduktív (passzív/fiktív) tömorfémával azonosítható, amelynek hangalaki alapsémái a *CzF*-nagyszótár mintegy 2300 gyököt számláló rendszerében: *V* (19 esetben), *VC* (335 esetben), *CV* (146 esetben), illetve *CVC* (1500 esetben). A hármas alak tehát a leggyakoribb, mintegy 75%-nyi részesedéssel az állományban (Marác 2014, 120). A gyökök részben affixációs (szuffixációs), részben

kompozíciós eljárás (igekötőzés, szóösszetétel, ikerítés) útján produkálnak új lexikai egységeket (direkt származékokat), illetve – az ikerszavak produkciós eljárásaival rokon – fonematikus transzformációs szabályoknak megfelelően alkotnak újabb klasztereket (oldalági származékokat/bokrokat), azzal, hogy a szócsaládokon belül a szemantikai (sematikus) kapcsolatok megőrződnek, és motiváltak, transzparenssek maradnak (Marác 2014, 123).

T-É-R szavunk szemantikai és derivációs tanulságai

T-É-R hangalakú szavunkhoz 20–21. századi értelmező szótáraink szerint 2–3 homonim (két igei és egy névszói) jelentésviszony rendelhető, amelyek közül kettő ma már nem használatos. Egyik ilyen – az *ÉrtSz* szerinti második (igei) alak – *népiesként* címkéződik, és lényegében kiegyenlíthető a standard *fér* ige jelentésével (pl. *Nem tér a fejembe.*). A másik – az *ÉrtSz* szerinti harmadik (melléknévi) alak – jelentése ('tágas, téres') pedig szintén elavult (pl. „*Ropogással csap le a szent mennykő a tengernek tér vizébe*” [Csokonai]). Így a 2007-es *ÉrtSz*+ mindkettőt mellőzi, s már csak két homonimát tárgyal, melyek közül mindkettő poliszém, azaz több fogalomra, folyamatra is kiterjesztette jelentését.

Ezek közül az *ÉrtSz* 9 főnévi (*tér* [3]) és 7 igei (*tér* [1]), míg az *ÉrtSz*+ 6 főnévi (*tér*²) és 3 igei (*tér*¹) jelentést tüntet fel. Lássuk hát itt az *ÉrtSz*+ aktuálisabb értelmezéseit!

Főnévi jelentések:

- (1) 'háromirányú kiterjedés'
– pl. *Térben mozgunk, időben létezünk.*
- (2) 'ennek vmitől kitöltött, ill. vmivel körülhatárolt része'
– pl. *A világűrben légüres tér van.*
- (3) 'terület, térség' – pl. *Az ázsiai pusztákon tágasak a terek.*
- (4) 'épületekkel határolt (nagyobb) közterület'
– pl. *A téren tegnap egy együttes zenélt.*
- (5) 'üresen maradt hely, hézag' – pl. *A lapon hagyj elég teret az aláírásoknak!*
- (6) 'tevékenységre való lehetőség, alkalom'
– pl. *Adjunk teret a kreativitásnak!*

Igei jelentések:

- (1) 'valamely más irányba kezd haladni' – pl. *A kereszteződésnél térj jobbra!*
- (2) 'megérkezik, visszatér v hova'
– pl. *Világ körüli útja után végre otthonába tér.*
- (3) 'valakihez csatlakozik, szegődik'
– pl. *A hosszú gyalogtúrán egy külföldi csoporthoz tért.*

Mivel a vizsgált szó igei és főnévi jelentéseinek is *zöme* elvont, elég nehéz megállapítani kiinduló jelentésüket. Ez még a főnevek (dologjelentések) esetében is érvényes, ahol már az elsőként megadott jelentés is absztrakt, holott a jelentésképzés természetes folyamata az emberközeli (és -központú) konkrét fogalmakról terjed az absztrakciók irányába. Ahol pedig a *tér* ige (mely folyamatot/eseményt jelöl), a jelentésszerkezet még elvontabb, sematikusabb. Olyannyira, hogy a szó mondatbeli önállóságát is elveszítette, és specifikus vonzatai nélkül nem is szerepelhet. Az „**Ő tér.*” alakú mondat például teljesen elképzelhetetlen beszédünkben, s ilyen szempontból a *tárgyra tér, őseihez tér, magához tér* stb. idiomatikus vonzatszerkezeteknek tekinthetők, amelyekben az igei alaptag mellőzhetetlen, a vonzat esete pedig az ige sematikus jelentésszerkezetének függvénye.

Mindez pedig nyilván a szó ősi, alapnyelvi voltára enged következtetni, amit a rendelkezésünkre álló etimológiai szótárak (*TESz, EtimSz, ÚESzWeb*) részben igazolnak is, holott az irányváltoztatást jelölő igealakot ótörök származéknak tekintik, melynek rekonstruált kiindulási alakja nyelvünkben a **tāwār-*, ennek feltételezett jelentése pedig a 'forgat, fordít, megfordul, visszatér, körbejár stb.' cselekvés lehetett, bár latolgatják egy ősi nomenverbumhoz köthető belső keletkezés eshetőségét is, mely jelentésmegoszlással jött létre, viszont ezt kevésbé valószínűnek tartják, és inkább elvetik.

Mindazonáltal a mai beszélő számára a szó történeti alakulása már közömbös, hisz a magyar szókészlet specifikumának tekinthető, hogy a nyelvbe beemelt idegen elemeket végül teljes mértékben asszimilálja (l. Bokor 2007, 180), szócsaládjukat eszerint indokolt „belhasonításnak” alávetni, azaz úgy vizsgálni, mintha eleve a magyar szókészlet szerves részét képezték volna, ezt pedig leghatékonyabban a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet segítségével kísérelhetjük meg.

T-É-R szavunk a Czuczor–Fogarasi-féle nagyszótár tükrében

A szó alapértelmezéseit tekintve a *CzF* nem mond mást, mint a 20. századi szótárak, azzal, hogy az *ÉrtSz*-től és a *TeSz*-től eltérően nem három, hanem két szócikket (egy névszót és egy igeit) szentel a kifejtésnek, mindkettőt még két-két részre tagolva. Ezekbe természetesen beletartoznak a mára már elavult jelentések is: a melléknévi 'tágas, sík, egyenes' (*tér föld, tér mező, tér völgy*), valamint az igei 'fér, elfér' (pl. „*Szobámban több bútor el nem tér.*” stb.). Az utóbbi kapcsán a szótár konstatálja a szó *nomenverbum* jellegét, amit az etimológiai szótárak is fontolóra vesznek, és lényegében alapnyelvi szava-

ink ősi tulajdonságának mondható. Ebben az értelemben a CzF szerint az ige „egy a *tér* főnévvel, s oly viszonyban áll vele, mint a *nyom* (premit) és *nyom* (vestigium), *zár* (elaudit) és *zár* (sera, clausura), *les* (insidiatur) és *les* (insidiae), *nyit* (aperit) és *nyit* (apertúra). Vagyis azon szók osztályába tartozik, melyek ugyanegy alakban nevek és igék” (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, VI/230).

De míg a 20. századi szótárakban említése dacára is homályos marad az igenévszói karakter indoka (ami a főnévi ’kiterjedés’ és az igei ’elfér’ vagy ’irányt változtat’ értelmezések alapján nem is csoda), a CzF főnévi alapértelmezését szemlélve (amelyet azután a kiterjesztett jelentések is követnek), derengeni kezd a jelentéshasadást megelőző esetleges kapcsolat természete. A szótár szerint ugyanis a *tér* főnévi jelentése „kisebb nagyobb széledésű, szétnyúlású, körözetű, öblözetű, s bizonyos határok közé szorult, vagy olyannak képzelt hely, mennyiben fölötte vagy benne valami elfér, állhat, ülhet, fekehtik, elnyúlhatik stb.”, tehát egyaránt tartalmazza a ’két- vagy háromdimenziós kiterjedés’ *lehatárolatlan*, illetve *körülhatárolt* vonatkozási körét, és ugyanezen körülhatárolt hely azon képességét, hogy belső tartományában valamiket bennfoglaljon, illetve külső felületén dolgokat megtartsion. A szótár definíciója tehát sokkal sematikusabb az ÉrtSz meghatározásainál, e tekintetben pedig lényegesen közelebb áll a kognitív nyelvészet által alkalmazott sémákhoz, így többek között a Lakoff által kidolgozott idealizált kognitív modellekhez (Tolcsvai Nagy 2021, 48), amelyeken a kognitív metafora és metonímia működési mechanizmusa is alapul. Eszerint pedig a *tér* főnévi meghatározásának alapját egyfelől a CENTRUM-PERIFÉRIA séma alkotja, melynek lényege „az a leképezés, hogy egyes dolgoknak van középső, központi, ill. szélső részük” (Tolcsvai Nagy 2021, 50), másrészt viszont a TARTÁLY séma, amelynek alapja „az a leképezés, amely szerint egy körülhatárolt háromdimenziós tér tartályként (konténerként) működik, a szóba jöhető dolgokra pedig az jellemző, hogy vagy benne vannak a tartályban, vagy azon kívül” (Tolcsvai Nagy 2021, 48–49). Mint láthattuk, a CzF-féle definíció teljes mértékben megfeleltethető az említett két sémának, s ugyancsak észrevehetjük, hogy a TARTÁLY séma ilyen szempontból kompatibilis a szó igei jelentésének ’fér, elfér’ értelmezésével is, még ha a $t > f$ transzformáció az etimológiai szótárak szerint problematikusnak is látszik.

Ugyancsak a TARTÁLY sémára vezethető vissza a *tér* főnév CzF-szótár által említett mély hangrendű *tár* változata (jelentésmegoszlás) – mivel a *tér* a CzF szerint „általán valamely helynek kisebb nagyobb szélesedésére, szétnyúlására vonatkozik” – s ez esetben a ’dolgok elhelyezésére alkalmas (konkrét vagy elvont) körülhatárolt belső tér(ség)’-ként fogható fel. Viszont a *tér* úgyszintén gyökmódosulással keletkezett melléknévi változatának, a *gyér*nek esetében,

amely a vizsgált alak 'széles, tág' jelentésének ellentéte, A KAPCSOLAT sémát érhetjük tetten, minthogy a CzF szerint *gyér*nek nevezhető az <olyan dolog>, „melynek egyes gyűrési között rések, üres helyek tátonganak, vagyis melynek részei egymástól némi távolságban terjednek el”, fogalmi alapja ugyanis „az a leképezés, amely szerint egy dolog egy másik dologgal való kapcsolatában mutatkozik meg” (Tolcsvai Nagy 2021, 49), amilyen a melléknév által jelzett 'két dolog (A és B) közötti távolság' relációja.

Visszatérve pedig a szó második igei jelentésére ('bizonyos ponttól valamely irányban és iránypont felé lehajlik, eltávozik') – amelyet az etimológiai szótárak az ótörök rekonstruált **tāwār*- alakból eredeztetnek, illetőleg kevésbé valószínű lehetőségként az iménti 'fér' alaktól való jelentésselkülönüléssel magyaráznak, és amelynek sematizálódását megállapítottuk – felfedezhetjük, hogy az idealizált kognitív modellek közül a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémának feleltethető meg. Ennek alapja „az a leképezés, hogy minden mozgó dolog valahonnan valahová tart”. Eszerint értelmezve pedig a *tér* ige sematikus leírása: 'egy adott ponttól [FORRÁS] valamely irányban [ÖSVÉNY] és iránypont felé [CÉL] történő *lehajlás*, *eltávozás*', minek hatására az ige „távolító vagy valahova beható, közelítő vagy fölható viszonyragu neveket vonz” (CzF). A szótár tehát egyben definiálja a sémának megfelelő ige vonzatkeretét is.

Mai terminológiával élve a „távolító” esetnek az elatívusz (*kitér az útból*) vagy ablatívusz (*eltér a tervétől*); a „beható”-nak az illatívusz (*betér a csárdába*); a „közelítő”-nek az allatívusz (*magához tér*); a „fölható”-nak pedig a szublatívusz (*jobb útra tér*) feleltethető meg. Az adott esetekben tehát az elatívuszi és ablatívuszi példák az ÖSVÉNY, az illatívuszi, allatívuszi, valamint a szublatívusziak viszont a CÉL, illetve IRÁNY sematikus részleteinek feleltethetők meg. Mindez pedig tanúsítja a CzF-szótár sematikus transzparenciáját is, amely messze megelőzi korát, és konceptuális megalapozottságával a kognitív szemantika elveit előlegezi meg.

T-É-R szavunk névszói és igei jelentéseinek áttekintése után pedig még azt is meg kell említenünk, hogy a CzF-szótár készítői a vizsgált szavak összefüggését (egyezését) expliciten is leszögezik, vagyis szerintük a *tér* ige utóbb tárgyalt jelentése egyébként

alapfogalomban egyezik a *tér* főnévvel, és a helyfoglalásra vonatkozó *tér* igével, de azon különbséggel, hogy ez különösen bizonyos közepontot környező helyszéledésre, amaz pedig valamely pontból bizonyos irányban kiinduló távozásra, félrehajlásra mutat. Ezen eszméjatránál fogva valószínűnek látszik, hogy az elhajlást jelentő *tér* öszvehúzott ige, s eredetileg *te-v-er*, vastaghangon *ta-v-ar*; a *te ta* (té to) gyóktól, mely

tekintetben hasonló képzésűek: a *csa* gyökből *csavar*, öszvehúzva *csór*; *csúr*; *csűr*; a *za* gyökből *zavar*; öszvehúzva *zúr*; *zűr*; a *sza* gyöktől *szavar*; *szór*; mennyiben t. i. az elsorolt gyökök oly származékok gyökhangjai, melyek félre irányzó mozgásra vonatkoznak, s nem egyebek, mint ugyanazon alapgyökhang változatai (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, VI/230).

Most pedig részletesebben is vegyük szemügyre a fenti idézetben említett *te/ta*, illetve *té/to* gyököket, amelyek a *tér* szóalak családjának *tV* alapsémájú gyökét (vagy mai kifejezéssel élve *passzív tövét*) alkotják! A *V* rövidítés a megfelelő magánhangzók helyett áll, azzal, hogy a gyökvégi/-belseji időtartam-változás – akárcsak a mai morfológia allomorfjai esetében – szokásosan működő mechanizmus.

Ilyen szempontból a vizsgált gyökök mindegyikénél megállapítható egy meghatározott jelentéselem, amely később töbesugárzással kihat összes származékukra, tehát családjukból eleve kizárja azokat a derivációs példányokat, amelyek ezt a szemantikai jegyet nélkülözik.

Így tehát a feljebb említett *te/ta*, illetve *té/to* gyököket áttekintve a *CzF*-szótár gyökkészlete alapján (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, I/66–118) megállapíthatjuk, hogy azok minimális szemantikai jegyei és származékai a következők:

Gyök:	Minimális jelentés:	Minimális származékok ² a <i>CzF</i> szerint:
<i>ta</i> v. <i>to</i>	'messzeség'	taa v. toa, tova; tahát; táv, távol; táj; tól (től); tova; túl, tal(-iga), tol; tasz(-ít), tosz(-ít); tács (dajkanyelv: 'pá megy'); taval ('tavaly')
<i>tá</i>	'felnyitott száj'	tát, táté ('szájtató, együgyű') v. tájbász, tácsó; tátogat, táttri; tábértos ('tág, terjedt, terepes')
<i>te</i>	'távolító <i>ta</i> '	tehát, tahát; tege ('minap') v. tegnap, tegent, tegett
<i>té</i>	hely- v. irányjelölő gyökelem	tév, téved, téveszt, tévelyeg, tébolyog, tétova; vö. táv, távol

Az áttekintett kételemű gyökök közös szemantikai jegye a 'distancia', tehát a centrum-periféria vagy a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémának feleltethetők meg, attól függően, hogy a 'távolság/távolítás' mint *entitás* vagy *tulajdonság*, illetve mint *folyamat* konceptualizálódik. Eszerint pedig tetten érhető az idő fogalmának metaforikus értelmezése is AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA kognitív modell alapján (Kövecses–Benczes 2010, 89), amit úgy is egyszerűsíthetünk,

² A felsorolt származékokat a szótárban szereplő alakjukban tüntetem fel, némelyek közülük máig alakilag változtak, mások teljesen elavultak.

hogy AZ IDŐBELI TÁVOLSÁG TÉRBELI TÁVOLSÁG. Ez a gyökök feltüntetett származékai között az időhatározószókra érvényes (pl. *tavaly*, *tegnap* és alakváltozataik, illetve részint a grammatikalizálódott *túl* határozószó/névutó esetében). Ugyanakkor még absztraktabb grammatikai/logikai viszonyt észlelhetünk a *tehát/tahát* következtető kötőszó példájában (a *te/ta* gyök és a *hát* következtető kapcsolóelem szervesen összeforrásából), ahol a KAPCSOLAT séma érhető tetten előzmény (ok) és következmény (okozat) – *ha* > *akkor* (tehát) – között, amelyet metonimikusan egy TÉRBELI TÁVOLODÁSKént is konceptualizálhatunk, amelyet a két pont között megteszünk (GONDOLATI LÉPÉS A TÉRBELI LÉPÉS HELYETT), amely azonban mélyen implicit marad.

Mindezek után nem kell túlzottan fejtegetnünk az összefüggést a *tér/ter* esetében, amelyet a CzF külön (hármás) gyökként is feltüntet, mégpedig a mély hangrendű *tár* párjaként (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, I/113–114), miközben a vizsgált szóval történő szemantikai egyeztetés szempontjából a gyökrendszer *ter* (2), illetve *tár* (1) és (2) variánsai jöhetnek számításba (a többiekkel vagy csak igen távoli, vagy semmilyen kapcsolatot nem feltételezhetünk).

Gyök:	Minimális jelentés:	Lehetséges származékok ³ a CzF szerint:
<i>tér</i>	1. <i>tár</i> (1)	
<i>ter</i> (2)	’tér’	tereb, terebély, terep, terepély, tereget, térít, terület; térj, terjed, terjeszt; terp, terped, terpeszt, terpeszkedik; terty, tertyed; terv, tervez; terem (fn.)
<i>tár</i> (1)	’terjedtség, nyílás’	tárol, tárad, táraszt, tároгат, tároгатó. Vö. ta, táv
<i>tár</i> (2)	’terem, térhely, lak, ház’	kincstár, társzekér, tárnok

A hármás alakokban az *r* hang hozzáadását dinamizáló szemantikai elemként foghatjuk fel (a pergő képzési mozzanata miatt) a távolodás képzetének fokozásában. Az *EtimSz* szerint az *-r* gyakorító igeképző az ősi finnugor **-r* toldalékból, a CzF szerint viszont az *-r* „erős mozgásra, különösebben terjedésre vonatkozik ezekben: *ár*, *ér*, *er* (ered), *ir* (irány, iramlík); *t* előtéttel: *ter* (terít, terület), *terj* (terjed, terjeszt), sőt magára a terjedtségre is: *tár*, *tér* stb.” (Czuczor–Fogarasi 1862–1874, V/388).

Mint észlelhetjük, a „gyökség” állapotában a szóelemek szófajilag még csak hozzávetőleg pontosíthatóak, potenciálisan többféle jelentésmagot (-csírá/-kezdeményt) is hordozhatnak magukban, majdani alakulásuk pedig azoktól

³ A felsorolt származékokat a szótárban szereplő alakjukban tüntetem fel, némelyek közülük máig alakilag változtak, mások teljesen elavultak.

a derivációs elemektől (képzőktől, igekötőktől, egyéb gyököktől/lexémáktól) függ, amelyekkel a szóalkotási folyamat során kompozícióba lépnek. Ezzel magyarázható a már említett alapnyelvi nomenverbumok, illetve a ma passzív/fiktív töveknek nevezett morféimák szófaji ambivalenciája is, amely azonban már a legelső képző hozzáadásával feloldódik.

Most pedig még a teljességre törekvés nélkül vizsgáljuk meg *tér* szavunk ma is használatos derivátumainak néhány progresszióját! Mivel azonban a szóképzés esetében a tömorfémának (v. gyöknek) csak sematikus jelentése állapítható meg, nem mindig dönthetjük el, hogy az első képzett származék denominális vagy deverbális képzés útján keletkezett-e, azaz csak a derivátum szófaját dönthetjük el biztosan a képző funkciója alapján.

Képzett alakok

<i>ter-eget</i> >	<i>ter-eget-és</i> <i>ter-eget-ő</i>
<i>tér-i</i> >	<i>tér-i-es</i> > <i>tér-i-es-ség</i> <i>tér-be-l-i</i>
<i>ter-ít</i> >	<i>ter-ít-ő</i> > <i>ter-ít-ő-s</i> <i>ter-ít-ék</i> > <i>ter-ít-ék-es</i> <i>ter-ít-ék</i> > <i>ter-ít-ék-ű</i> <i>ter-ít-és</i> > <i>ter-ít-és-es</i> <i>ter-ít-etlen</i> > <i>ter-ít-etlen-ség</i>
<i>tér-ít</i> >	<i>tér-ít-ő</i> > <i>tér-ít-ő-i</i> <i>tér-ít-ő-s-köd(ik)</i> > <i>tér-ít-ő-s-köd-és</i> <i>tér-ít-get</i> > <i>tér-ít-get-ő</i> <i>tér-ít-és</i> > <i>tér-ít-és-es</i>
<i>ter-j⁴</i> >	<i>ter-j-ed</i> > <i>ter-j-ed-ő</i> <i>ter-j-ed-és</i> > <i>ter-j-ed-és-es</i> <i>ter-j-ed-elem</i> > <i>ter-j-ed-elem-es</i> <i>ter-j-eng</i> > <i>ter-j-eng-ő</i> > <i>ter-j-eng-ő-s</i> <i>ter-j-eszt</i> > <i>ter-j-eszt-és</i> > <i>ter-j-eszt-és-i</i> <i>ter-j-eszt-és-ű</i> <i>ter-j-eszt-ő</i> > <i>ter-j-eszt-ő-s-di</i> <i>ter-j-esz-ked(ik)</i> > <i>ter-j-esz-ked-ő</i>

⁴ A *j* elem az *EtimSz* szerint „másodlagos járulékhang lehet, mely *r* hang után meglehetősen gyakori” (Zaicz 2006).

<i>ter-el</i> >	<i>ter-el-ő</i> > <i>ter-el-ő-i</i> (mn) <i>ter-el-és</i> > <i>ter-el-és-i</i>
<i>ter-em</i> >	<i>ter-m-ecs-ke</i> <i>ter-em-nyi</i> <i>ter-m-es</i> <i>ter-m-etlen</i> > <i>ter-m-etlen-ség</i>
<i>ter-ep</i> >	<i>ter-ep-ű</i> (<i>ter-ep-ély</i>) > <i>ter-eb-ély</i> > <i>ter-eb-ély-es</i> > <i>ter-eb-ély-es-ség</i> <i>ter-p-esz</i> > <i>ter-p-esz-t</i> > <i>ter-p-esz-t-és</i> > <i>ter-p-esz-t-és-es</i> <i>ter-p-esz-t-ő</i>
<i>tér-ség</i> >	<i>tér-ség-nyi</i>
<i>ter-ül</i> >	<i>ter-ül-et</i> > <i>ter-ül-et-i</i> <i>ter-ül-et-nyi</i> <i>ter-ül-ő</i>
<i>tér-ül</i> >	<i>tér-ül-és</i>

Mint láthatjuk, az elsődleges képzett alakok közül 7 igei, 3 főnévi és 1 melléknévi származékot sikerült összegyűjteni, amelyek ezután további képzett szavak megalkotásában játszanak szerepet. Ezek közül megállapítható, hogy a *tér* alakból elsődlegesen névszót eredményező képzésekben a többelseji magánhangzó két alkalommal nem rövidül (*téri/térbeli* [mn], *térség* [fn]), míg a *terem* ('egy épület belterében elhelyezkedő helyiség' – TARTÁLY séma) és *terep* ('sík mentén radiálisan szétterjedő terület, talajforma' vö. *terebélyes* mn. – CENTRUM-PERIFÉRIA séma) főnevek esetében a megrövidült *ter-* alak aktiválódik. Az igeik esetében viszont a hét elsődleges akakból öt képződik a rövid (*tereget*, *terít*, *terjed*, *terel* és *terül*) alternánsból, míg csak kettő (a *terít* és a *térül*) a hosszúból.

Eszerint, ha megvizsgáljuk az igei származékokat, észlelhetjük, hogy a rövid töváltakozatok esetében sorra a 'térbeli kiterjedés' jelentésmozzanata (tehát a névszói jegy) érhető tetten, amely a *terít*, a *tereget* és a *terel* esetében ágens szerepű cselekvő alanyt, míg a *terjed* és *terül* esetében valamilyen *centrum* (paciens vagy experiens) jellegű passzív szubjektumot feltételez. Első esetben a deriváció az *-ít* képző kauzatív operátori hatására valósítja meg a 'kiterjesztés' műveletét valamilyen élettelen tárgy felett (pl. ruha), a *-VgVt* képző ugyanezt a műveletet gyakorító akcióminőségben hajtja végre ('huzamosabb ideig többszöri egymásutánban terít'), míg a *terel -Vl* operátora esetében az ágens élő objektumo(ka)t (pl. jószágot) vesz rá (kauzatív műveltetés útján) a síkmentén történő irányított mozgásra, tehát ez esetben a tő igei 'vmilyen (más) irányba

kezd haladni' jelentésmozzanata is aktiválódik. A mediális *terjed* esetében ezzel szemben egy centrum szerepű elvont szubjektum térbeli extenzióját/expenzióját fejezi ki a derivátum egy hozzá képest kívül álló aktív tényező hatására ('vmi/vki által terjed'), a *terül* esetében viszont a térbeli kiterjedés oka nem szükségyszerűen külső tényező, lehet belső indíték ('magától'), de természeti erő is.

A változatlan időtartamú tőalternánsból képzett származékok (a *térít* és a *térül*) esetében viszont a tőelem jelentése nem a névszói CENTRUM-PERIFÉRIA, hanem az igei FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémához igazodik, hiszen mindkét esetben egy meghatározott útirány megváltoztatásáról van szó, azonban az *-ít* képzős alak esetében az objektum egy ágens hatású kauzatív műveltetés eredményeképpen kezd másik pályán haladni, míg az *-ül* esetében a mozgás iránya visszafordul kiindulópontja felé, de a fordulat – akárcsak a *terül* esetében is – nem okvetlenül egy külső ágens hatására, hanem passzívan megy végbe.

A derivációs paradigma további alakjai esetében hasonló mechanizmus útján történik a jelentés transzformációja a kompozitumszerkezetek elemeinek függvényében.

Összetételek

A szóösszetétel a szóképzés mellett – és korunkban még fokozottabb mértékben – a legproduktívabb szóalkotási mód a magyar nyelvben.

A szóösszetétel alapja a mondatban szorosabban összetartozó szavak egybetapadásának mechanizmusa. Az integrálódás akkor jön létre, amikor a szókapcsolat tagjainak együttes jelentése mást, többet kezd jelenteni, mint egyedi jelentésük pusztá összege (pl. *hegyes szög* – *hegyesszög*).

Ha az összetétel elő- és utótagja között szemantikai és szintaktikai viszony állapítható meg, szerves összetételekről beszélhetünk, ha nem, szervetlenekről. Ha az összetétel elő- és utótagja közötti viszony az alaptag-bővítmény relációra épül, szintaktikai típusú alárendelő (alanyos, tárgyas, határozós, jelzős, illetve jelentéssűrítő) összetételről van szó, ha pedig a tagok viszonya egyenrangú, mellérendelő (appozíciós) viszonyt állapíthatunk meg. Eközben mind az elő-, mind az utótag lehet képzett, vagy maga is összetett szó. Ha viszont a tagok közül valamelyik viszonszó (igekötő, névutó, kopula vagy képzőszerű utótag), az összetétel morfológiai típusú szerves összetétel lesz.

A szerves összetételek „mind szemantikailag, mind grammatikailag kompozitumszerkezetek, amelyeknek az összetételi tagok a komponensei”, belső viszonyára pedig „a tagok (különböző fokú) fogalmi közelsége és integráltsága jellemző” (Ladányi 2017, 597).

A továbbiakban tekintsünk meg néhány összetételt, amelyben *tér* szavunk szerepel! (Esetükben azonban produktivitásuk miatt még kevésbé törekedhetünk teljességre, mint a képzett alakoknál.)

Ezek értelemszerűen szervesek és alárendelők, mivel a *tér* alak appozíciós csekély kivételt képeznek (pl. *téridő*, *térül-fordul*). Az alárendelő összetételekben részt vevő *tér* ezenkívül csak főnév lehet, mert igei párja csak morfológiai típusú (igekötős) összetételekben vehet részt ilyen minőségben.

Így pedig láthatjuk, hogy amikor a *tér* az összetétel alaptagja, az előtag az általa jelölt *külső* vagy *belső* lokáció (terület, városrész, épületbeli helyiség, illetve valamilyen konkrét dolog vagy elvont fogalom belső tartománya/része) specifikációját szolgálja, megnevezve annak például:

- a) rendeltetését: *gyakorlótér*, *vívótér*, *nézőtér*, *játszótér*, *repülőtér*, *rakodótér* stb.
- b) városrendészeti jellegét: *főtér*, *köztér*, *körtér*, *sétátér*, *piactér*, *vásártér* stb.
- c) pozícióját: *előtér*, *háttér*, *tetőtér*, *beltér*, *kültér* stb.
- d) eszközök belterét: *hűtőtér*, *tűztér* (kályhában/kemencében), *csomagtér* stb.
- e) föld- vagy vízrajzi jellegét: *ártér*, *légtér* stb.
- f) absztrakt vonatkozását: *erőtér*, *élettér*, *színtér* stb.

Eközben a szintaktikai kapcsolat az elő- és utótag között általában minőségjelzősnek (is) tekinthető (pl. *főtér*, *köztér*, *körtér* stb.), vagy birtokviszonyt fejez ki (pl. *erőtér*, *élettér* stb.), de többnyire jelentéssűrítő jellegűnek tekinthetjük (pl. *sétátér*: 'sétára fenntartott tér'; *tűztér*: 'tűzgyújtásra alkalmas kályhaüreg'; *légtér*: 'az égnek az a része, ahol a légi járatok közlekednek' stb.).

Az absztrakt viszony pedig még kifejezettebb, amikor a *tér* főnév szerepel viszonyító előtagként, többnyire birtokosként (pl. *térerő*, *térköz*, *térfogat*, *térhatás*, *térfél* stb.), és ilyenkor a származékok szinte kizárólag a szaknyelv regiszterébe sorolhatók.

De még komplexebb szerkezetek keletkeznek, amikor az összetételek elő- vagy utótagja önmagában véve is képzett vagy összetett szó. Ilyenkor egy-egy származék is komoly szemantikai elemzést igényelne. Itt csak a produkciós potenciál illusztrálására hozunk fel néhány példát:

- terep > *terepjáró*, *terepszemle*, *terepszínű* stb.
- terem > *teremőr*, *teremőrkiképző* – *bálterem*, *bálterem-felvigyázó*; *étterem*, *étterem-tulajdonos* stb.
- terület > *területgondozó*, *területfelvigyázó* – *felsőterület*, *szakterület*, *nyelvtérület* stb.
- térkép > *térképész*, *térképgyűjtemény*, *térképalbum* – *városterkép*, *turistatérkép*, *turistatérkép-eladó* stb.

Igekötős származékok

Az ige, amely prototipikusan folyamatot fejez ki, lényegében komplex jelentés hordozója, amely összes megnyilatkozásunknak esszenciális összetartó és irányító tényezőjét képezi. Jelentése „több alszerkezetből (összetevőből) álló szemantikai szerkezet”, amelyben az ige „két vagy több szereplő egymáshoz való viszonyát temporálisan, időben fejezi ki. Magát az időbeli viszonyt, a folyamatot vagy az eseményt [pedig] az ige szemantikai szerkezete tartalmazza” (Tolcsvai Nagy 2015, 72 – beékelés tölem).

A mai igekötők létrejöttét hosszú nyelvtörténeti folyamat előzte meg. Előzményeik ősi határozószók voltak, amelyek elsősorban térvizonyt fejeztek ki, e vonatkozásukat pedig az igekötők mindmáig megőrizték. Viszont erős grammatikalizációs folyamaton estek át, s mára már viszonyzókká váltak, jelentésük sematizálódott, ugyanakkor derivációs funkciót is nyertek, s ezáltal aktívan befolyásolják az ige vonzatkeretét és aspektualitását. Mindeközben azonban leválási képességükkel megőrizték viszonylagos szófaji önállóságukat is a kizárólagos affixumokkal szemben, amelyek egykor maguk is nagyrészt különálló szavak voltak.

Az igekötőknek „általában több jelentésük van, ezek a jelentések poliszém hálózatot alkotnak” (Tolcsvai Nagy 2015, 72). Az igekötő elsődleges jelentése pedig „sematikus [...] térvizonyt tartalmaz; fogalmi rendszere topológiai”, s emellett „dinamikus, a viszonyt összegző feldolgozással képezi le” (Tolcsvai Nagy 2015, 72). Az idealizált kognitív modell pedig, amelynek megfeleltethető, a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma, mely szerint „egy figura egy ösvényen irányul egy kezdőpontból a cél felé” (Tolcsvai Nagy 2015, 75).

Az igével kombinálódva szerves morfológiai összetételt, azaz összetett szimbolikus szerkezetet (kompozitumszerkezetet) alkot, amely ugyanakkor nyelvi egység is, mely esetenként lexikalizálódhat is. Ősi igekötőink (*ki, be, fel, le, el, meg*) közül (J. Soltész 1959 – idézi: Tolcsvai Nagy 2015, 72) a *tér* a *fellel* nem társul, a többiekkel viszont a következő sémákat alkotja:

Alak:	Jelentésszerkezet:	Példa – séma:
<i>betér</i>	vki <i>bemegy, beállít</i> vhová vmiért	<i>Hazafelé betért a barátjához egy kávéra.</i> – [FORRÁS]-ÖSVÉNY-CÉL
<i>kitér</i>	vki <i>megváltoztatja</i> az <i>útvonalát</i> vki/vmi miatt	<i>A kerékpáros kitért a busz útjából.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. vki <i>kitér a válasz elől</i> ('elkerüli a válaszadást') – séma: A KOMMUNIKÁCIÓ EGYMÁS FELÉ TARTÓ ÚT

<i>letér</i>	vki lekanyarodik az addigi útvonaláról	<i>Topolyánál letértünk az autópályáról.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. vki <i>letér az egyenes útról</i> ('többé nem becsületes') – séma: A BECSÜLET EGYENES ÚT
<i>megtér</i>	vki visszatér eredeti útvára v. kiinduló- pontjára (meg: 'hátra, vissza')	<i>A vándor megtért otthonába.</i> – FORRÁS-[ÖSVÉNY]-CÉL Átv. vki felvesz egy vallást, milyen hitre tér (<i>Megtért kereszténynek</i>) – séma: A VALLÁS AZ ÖSVÉNY, ISTEN A FORRÁS ÉS A CÉL
<i>eltér</i>	vki/vmi vhonnan eltávolodik, elhajlik v. vmitől különbözik	<i>A következő fánál az út eltér jobbra.</i> – FORRÁS-ÖSVÉNY-[CÉL] Átv. <i>Eltér az álláspontjától/elvétől</i> – AZ ELV/ÁLLÁS- PONT MEGSZABOTT ÚTVONAL <i>Eltér az ízlésük.</i> – séma: AZ ÍZLÉSEK ELÁGAZÓ ÚTVONALAK

Mint láthatjuk, az igekötős alakok jelentésszerkezetében is elatíviszi (-*bVl*) és ablatíviszi (-*tVl*): 'ösvény'; illetve illatíviszi (-*bV*), allatíviszi (-*hVz*), valamint szublatíviszi (-*rV*): 'cél/irány' sematikus részleteket (vonzatokat) fedezhetünk fel. Az újabb alakok közül viszont az *áttér*, *rátér*, *visszatér* és *hazatér* lényegében az előbbi sémákat ismétlik.

Összegzés

Mint láhattuk, *T-É-R* hangalakú szavunk, melynek névszói, illetve igei jelentéseit az etimológiai szótárak eltérő (finnugor, ugor, ótörök) forrásokból eredeztetik (bizonytalanul latolgatva eközben egy ősi nomenverbumhoz köthető belső keletkezés eshetőségét is), nyelvemlékeink tanúsága szerint idestova fél évezrede dokumentálható nyelvünkben.

Ezalatt – bármilyen rekonstruált formá(k)ban is létezett hajdanán – alakjai mára azonossá (homonimmá) váltak, és a magyar szókészlet specifikus „szokásához” híven teljes mértékben idomultak a magyar szóalakok fonotaktikai sémáihoz, minek folytán mára már tetemes nagyságú szócsaládot hoztak létre. Ennek egy részét (képzett alakokat, összetételeket és igekötős származékokat) láthattuk is a dolgozatban, azzal, hogy korántsem merítettük ki a lehetséges származékok leltárát.

A szócsaládok szemantikai és derivációs mechanizmusainak feltárása a funkcionális kognitív nyelvészet módszereinek alkalmazásával történt, részben segítségül hívva a 19. század hosszan mellőzött szótáríróinak, Czuczor

Gergelynek és Fogarasi Jánosnak „belhasonlító” módszerét és az alapjául szolgáló gyökelméletet is, némi kognitív szemantikai adaptációval.

A gyökelmélet segítségül hívása annyiból látszott indokoltnak, hogy a hangalakokkal és jelentéssel rendelkező, tovább már nem bontható szóelemek (gyökök), melyek lényegében képi sémák, az agglutináló típusú magyar nyelvben mintegy „közös nevező” minőségében járulnak hozzá a szavak motiválttá, átláthatóbbá tételéhez, mely transzparencia jelenségét a kognitív nyelvészeti vizsgálatok szempontjából is hasznosnak tekinthetjük (Kövecses 2012).

A *tér* főnév és ige, valamint származékaiknak ilyen szempontú vizsgálata kimutatta, hogy eredeztetésüktől és szófajuktól függetlenül a gyökökben foglalt képi sémák végig kimutathatók származékaikban, és párhuzamba állíthatók a kognitív nyelvészetben többek között Lakoff nevéhez köthető idealizált kognitív modellekkel.

Irodalom

- Bañcerowski, Janusz. 1999. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv* 95 (2): 188–195.
- Bárczi Géza – Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bokor József. 2007. Szókészlettan. In *A magyar nyelv könyve* (nyolcadik kiadás), szerk. A. Jászó Anna. 164–196. Budapest: Trezor Kiadó.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János. 1862–1874. *A magyar nyelv szótára I–VI*. Pest: Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál.
- Eöry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár+*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gerstner Károly szerk. 2011–2024. *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nyttud.hu> (2025. aug. 25.)
- J. Soltész Katalin. 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálnási Árpád. 2005. *Debreceni cívis szótár*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- Kövecses Zoltán. 2012. A Czuczor–Fogarasi szótár „gyökelmélete” kognitív nyelvészeti megközelítésben. In *II. Czuczor–Fogarasi-konferencia: „Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni”*, szerk. Horváth Katalin. 183–193. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Ladányi Mária. 2017. Alaktan. In *Nyelvtan*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 501–660. Budapest: Osiris Kiadó.
- Marác, László. 2014. Root and Recursive Patterns in the Czuczor–Fogarasi Dictionary of the Hungarian Language. In *The making of the humanities. Vol. 3: The modern humanities*, ed. Bod, Rens – Maat, Jaap – Weststeijn, Thijs. 113–126. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2015. *Az ige a magyar nyelvben: Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2021. *Kognitív szemantika*. Budapest: DiAGram Könyvek 4.
- Zaicz Gábor főszerk. 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

THE ORIGIN, MEANING, AND DERIVED FORMS OF THE WORD “TÉR”

Regarding its origin, the Hungarian word “tér” (‘space; to turn in a different direction’) can be classified in the ancient layer of Hungarian vocabulary. Presumably it originates from a verbal noun which used to have both substantive and verbal meanings; later these meanings have split, so during the language development the examined word has gained numerous new shades of meaning. The aim of the present research is a cognitive semantic interpretation of the word form “T-É-R” by exploring both its substantive and verbal meanings, and finding the probable semantic relations between them. At the same time, we also attempt to map the derivatives (derived or compound words) of the homonymous (nominal or verbal) word forms, using the cognitive adaptation of Czuczor–Fogarasi’s root pattern method. The corpus of examination will be based on the lexical and phraseological material gathered from different printed dictionaries or examples taken from available specialised online dictionaries.

Keywords: Hungarian word “tér”, verbal noun, cognitive semantic interpretation, roots, derivatives

POREKLO, ZNAČENJE I DERIVATI REČI TÉR

Etimologija reči *tér* (‘prostor/krenuti u drugačijem smeru’) svrstava se u drevni sloj mađarske leksike. Njen originalni oblik je, po svemu sudeći, pripadao kategoriji tzv. nomenverbuma, dakle istovremeno je posedovala semantičke karakteristike imenske reči i glagola. Ove funkcije su se, međutim, vremenom razdvojile, a tokom istorijskog razvoja jezika uz njih su se priključile i brojne nove semantičke nijanse. Cilj rada je otkrivanje i analiziranje trenutno poznatih značenja reči *tér* pomoću kognitivno-semantičkih metoda, kao i upoređivanje postojećih semantičkih odnosa među njima. Istovremeno će se uz pomoć kognitivne adaptacije etimološkog pristupa Cucora i

Fogarašija razmatrati i derivati (složene i izvedene reči) nastali putem derivacionih i kompozicionih procesa od prvobitnog imenskog i glagolskog značenja (homonima). Građa korpusa analiziranih primera nastao je na osnovu postojećih izdanja štampanih rečnika i onlajn baze podataka.

Ključne reči: mađarska reč *tér*, nomenverbum, kognitivno-semantička interpretacija, koreni, derivati

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. szept. 2.

Közlésre elfogadva: 2025. szept. 25.